

Convorbire cu muzicologul Marcel Spinei: "Psaltichia grecească", de Filothei Jipa (II)

Grigore Constantinescu: În finalul convorbirii noastre anterioare (Revista Actualitatea muzicală, august 2016) ați proiectat următoarea concluzie:

Marcel Spinei: Ieromonahul Filothei sin Agăi Jipei a alcătuit un *Antologhion* în limba greacă - înainte de anul 1713, pe care l-a tradus în română, folosind autori de primă mărime din literatura muzicală bizantină, la care a inclus și compozitori de sorginte românească. Cu multă muncă, osteneală și pricepere, Bunul Dumnezeu ne-a ajutat să putem «sluji» ca manuscrisul necunoscut de la mănăstirea Iviron, al lui Filothei Jipa, din finele secolului al XVII-lea, să ajungă în România, sub formă electronică (!).

Gr. C. Este interesantă continuarea acestor cercetări.

M. S. Codicele se afla «ascuns» într-un alt manuscris 1160 *Antologhion*, f.157-348, și au trebuit să treacă peste 300 de ani pentru a-l descoperi! Cazul este identic cu un alt celebru codice de la Putna (1527), cunoscut sub numele de *Manuscrisul de la Dobrovăț*, codicograf Macarie diaconul. Acel codice a fost «dus» la ca. 1630, din Moldova, de către episcopul grec Iakovos și «ascuns» într-un alt manuscris 258 *Antologhion*, f.145-418, la mănăstirea Sfântul Ignatie, Leimonos din Lesbos (vezi și studiile noastre: *Manuscritele muzicale psaltice românești de la mănăstirea Sfântul Ignatie, Leimonos, Lesbos*, Atena, 2000, în manuscris; *Catalogul manuscriselor bizantine și de tradiție bizantină din România*, B.O.R., an 123, București, 2005, tom I, nr.4-6, tom II, nr.7-9, prefață acad. Virgil Cândea, în *Introducere*. Iakovos episcopul a activat o perioadă în Moldova și la Mitropolia Ungrovlahiei din București, unde a copiat la 1624 codicele B-BAR 1096 *Anastasimatar - Liturghier - Propedie*. Apoi s-a retras la mănăstirea Sfântul Ignatie Leimonos, Lesbos. Este singura legătură directă dintre codicele din Moldova și „mutarea” lui la mănăstirea Leimonos, Lesbos, odată cu episcopul Iakovos, la mijlocul secolului al XVII-lea !). În cele trei prezentări ale noastre despre manuscrisul ivirit al lui Filothei Jipa 1160 *Antologhion*, f.157-348, apărute până acum, demonstrăm întâietatea în timp a codicelui de la Athos față de cel de la 1713 din București, (vezi Revista *Academica*, nr.6, anul XXVI (308), București, iunie 2016, pp.62-64; Revista *Actualitatea muzicală*, nr. 8, anul CLXXXI, București, august 2016, pp.2-3; Revista *Diplomat Club*, nr.4-12, an XXIV, București, aprilie-decembrie 2016, p.31). De atunci ne adresăm unui posibil «om de bine», un sponsor care ar fi putut ajuta aducerea în țară, fie și sub formă computerizată, a acestui atât de important codice. După câțiva ani de căutări și așteptare, a apărut o persoană iubitoare de cultură românească, un creștin ortodox admirator al muzicii psaltice bizantine, un „om de omenie”, în persoana d-lui aviator comandant, pilot instructor Mihai Chibici, ce a dorit să sprijine aducerea „acasă” și repunerea „în drepturile legitime” a acestui „fragment de început” din muzica psaltică românească, în lungul drum al limbii române către lumină, din cultura autohtonă. Îi mulțumim și pe această cale ! Există în cultura românească o „bănuială” despre prezența unui codice al lui Filothei Jipa la Athos. Mihai Gr. Poslușnicu scria: ... un exemplar al *Psaltichiei* lui Filothei sin Agăi Jipei se găsește în mănăstirea Hilandar din Muntele Athos ... (*Istoria muzicii la români*, București,

1928, p.11, nota 2). La această mănăstire nu se găsește nici un codice al lui Filothei Jipa, dar, probabil, se referea la *Anastasimatarul* românesc al lui Filothei Jipa, copiat la 1717, care se află la schitul românesc Prodromu, din Muntele Athos. În perioada 1982-85 Sebastian Barbu-Bucur (1930-2015) a cercetat la Muntele Athos manuscrisele românești (vezi, *Manuscritele muzicale românești de la Muntele Arhos*, Editura Muzicală, București, 2000, 489 pp.). El a descoperit la schitul Prodromu codicele 4020, nr. 1/68 *Anastasimatar*, în română, după *Anastasia* lui Filothei Jipa (1713), copiat la circa 1717, codicograf anonim (vezi, *Manuscritele muzicale românești de la Muntele Arhos ...*, op. cit., p.12.). De altfel, după cum citam în primul nostru studiu, S.Barbu-Bucur afirma că ieromonahul Filothei Jipa ... a viețuit un timp la Athos ... și înainte anului 1700 ... a revenit în țară ... (vezi, *Filothei sin Agăi Jipei, Psaltichie românească. I. Catawasier*. Editura Muzicală, București, 1981, p.16). De la înființarea Secției de

Muzică Religioasă la Universitatea Națională de Muzică din București, în anii '90, profesorul Dr. și muzicolog S. Barbu-Bucur a fost Decanul acestei Secții, conducător de lucrări de diplome ale absolvenților facultății, cât și de doctorate. Profesorul S. Barbu-Bucur a fost un om serios, un cercetător bizantinolog eminent, care, dacă ar fi avut cea mai vagă idee despre existența unui manuscris al lui Filothei Jipa la mănăstirea Iviron, l-ar fi cercetat imediat și l-ar fi comentat în cartea sa - apărută în anul 2000, cât și în alte studii, până în 2015. Aproape întreaga sa activitate a dedicat-o studierii vieții și activității ieromonahului Filothei Jipa; acest manuscris ar fi încununat munca sa de cercetare, pe care, din fericire, o continuăm noi, acum. În anul 2006, profesorul Dr. și muzicolog Vasile Vasile cercetează la Muntele Athos manuscrisele românești, pe care le publică în trei volume (*Tezaur muzical românesc din*

Muntele Arhos, Editura Muzicală, București, dintre care tom I, 2007, 399 pp. + planșe), pentru care a obținut Premiul Academiei Române. În primul tom, la pp.289-295 susține cercetarea sa personală la Biblioteca mănăstirii Iviron, în care prezintă o serie de manuscrise și cântări românești. A și locuit acolo o perioadă, cercetând biblioteca, dar nu a descoperit acest codice. Și d-sa a fost conducător de lucrări de diplome, cât și de doctorate, iar dacă exista cea mai vagă idee despre acest manuscris, l-ar fi cercetat. Cine putea să descopere în partea a doua a unui codice grecesc, pe cel românesc, de Jipa? Din muzicologia străină menționăm: 1) bizantinologul grec Achilleos Haldaikis, în opusul său *The polyeleos in byzantine and post byzantine melopoia*, editor Grigorios Stathis, Atena, 2003, (în greacă), la p.163, nota de subsol nr. 20, amintește de *Filothei monahul de la Muntele Athos* / alături de monahii Antipa, Amfilohiu și Iosif, vezi Ms. EBEMPT 704, f.210-212v, din care Hourmouzios Hartofilakos transcrie o cântare în Noua Metodă, f.39-64; amintim că până în prezent nu se cunoaște un alt Filothei la Muntele Athos din secolul XVII-XVIII (vezi și Gr. Stathis, *Les manuscrits de musique bizantine. Mont Athos. Tom I - IV*). 2) Konstantinos Karagounis, în cartea sa *The tradition and the exegesis oh cheroubika of the byzantine and post byzantine melopoia*, editor Gr. Stathis, Atena, 2003, 878 pp, (în greacă) la p.105 amintește de Ms. 1160, *Antologhion, scris în secolul al XVIII-lea* (sic !) / secolul al XVII-lea, partea a doua - n.n., codicograf Filothei ieromonahul ek tis Vlahias (sic !) / codicele este alcătuit, de fapt, din trei tomuri diferite adunate împreună, scrise de doi anonimi și Filothei ieromonahul - n.n. Consemnăm că această precizare privind Ms. 1160 Iviron, citat în anul 2003 de Konstantinos Karagouni a fost

adusă de muzicologul Nicolae Gheorghită (5 iunie 2017). 3) La finele anului 2015, apărut, de fapt, în primăvara lui 2016, Gr. Stathis tipărește tomul IV, *Les manuscrits de musique byzantine. Mont Athos. Athènes, 2015*, 992 pp. (în greacă), unde, la pp.446-451 prezintă (sumar) manuscrisul lui Filothei din Vlahia. Munca pentru studierea codicelor de la mănăstirea Ivron începuse înainte de anul 2000. Menționez că în casa prof. Gr. Stathis, coordonatorul nostru de doctorat, în anii 2000, am cercetat manuscrisul tomului IV; citez acest lucru și în doctoratul de la Atena (2011) mulțumindu-i! Atunci nu corelasem *Filothei ieromonahul ek tis Vlahias* cu *Filothei sin Agăi Jipei*. În primăvara lui 2016 am stabilit, prin cercetare paralelă, că acest codice grecesc este de Filothei Jipa, iar prioritatea aparține celui athonit.

Gr. C. Care a fost drumul existențial al Ieromonahului Filothei?

M. S. Ieromonahul Filothei din Valahia a locuit o perioadă la mănăstirea *Adormirea Maicii Domnului* – din Ivron, Athos, spre finele secolului al XVII-lea, unde a conceput lucrarea, pe care, mai apoi, a tradus-o în română. Arătăm în prezentările anterioare că autorii psalți înscrși în cele două codice sunt aceiași – de primă mărime din cadrul muzicii bizantine, și doar unele amănunte au datat întâietatea, pecum: *Polihronionul* pentru mitropolitul Valahiei Theodosie – care a fost schimbat cu cel pentru mitropolitul Anthim Ivireanul – noul ierarh „uns” al Valahiei, inexistența *Polihronionului* și a *Rugăciunii* adresate domnitorului Constantin Brâncoveanu – în codicele athonit, ș.a. În cadrul autorilor, remarcăm faptul că, dacă în traducerea din română, mulți apar ca anonimi, în original sunt menționate cântările și autorii lor. În diferite interviuri arătăm concentrarea de „capete luminate” de obârșie românească din Athos, neștiute în muzicologia noastră (vezi Gr. Constantinescu, *Interviu cu muzicologul Marcel Spinei: Din păcate există multe manuscrise muzicale psaltice românești dispărute*. Revista Muzicală Cultural, nr.7 (345), București, 3 august 1999).

Gr. C. Să continuăm deci lămuririle referitoare la întrebarea anterioară.

M. S. În cercetările noastre am descoperit că Filothei Jipa a locuit și activat o perioadă la mănăstirea Ivron chiar înainte de urcarea la tron a lui Constantin Brâncoveanu (1688-1714), în timpul „stăreției” ieromonahului compozitor și codicograf vlahul Cosma Macedoneanul (1620, Midia? - 1692, Ivir) / se știe - din canoanele mănăstirii Ivron - de la ctitorire 972 și până în 1990, că sistemul de viețuire a fost idioritm, iar marile personalități ce au adus un aport cultural deosebit, precum Cosma Macedoneanul, au primit titlul onorific de *pro-egumen*; el a fost discipol marelui preot al Patriarhiei de Constantinopol, compozitor și codicograf vlah Bălașu preotul (1610?, Constantinopol - 1701, Constantinopol), discipol - la rândul lui - al marelui arhiereu vlah, compozitor și codicograf Gherman Neon Patron (1600? Târnovo, Larisa - 1680?, București), vezi și studiul nostru *Antim Ivireanul, iubitor de cultură și muzică psaltică românească*, în apariție la Revista Muzica, București, 2017, nota 56.

Gr. C. Puteți descrie elementul documentare la care faceți referire?

M. S. Am descoperit că acest manuscris athonit **1160** *Antologhion*, este format, de fapt, din trei codice separate: f.1-148, codicograf anonim; f.149-156 / fragment adăugat ulterior dintr-un alt manuscris, codicograf anonim; și f.157 - 348, codicograf *Filothei ieromonahos ek tis Vlahias*, scrise spre finele secolului al

XVII-lea. Fila inițială a codicelui nu conține nici cota de bibliotecă, care se află notată pe coperta exterioară, de carton. Menționăm că numerotarea codicelui a fost făcută de Grigorios Stathis.

Gr. C. Este deci vorba de condițiile datării în epocă?

M. S. Codicele sunt datate din aceeași epocă, ținând cont de compozitorii prezenți, de scriitură, de tipul de hârtie folosită, etc. File nescrise: I-III (la început), 156v, 306 - 308, 343v-346 și 1-3 (la final). Prezentăm prima filă muzicală psaltică scrisă de ieromonahul Filothei Jipa, din manuscrisul Ivron **1160** *Antologhion*, f.157 (ex. nr.1), din f.157-348 și din B-BAR Ms. ro **61** *Psaltichie românească*, f.8 (ex. nr.2), din f.4-250v. Remarcăm culorile folosite de codicograf, care sunt deosebite; dacă în codicele tradus Ms. B-BAR ro. **61** culorile și filele sunt mai șterse și uzate, lucrarea fiind în folosință la strană timp îndelungat, cele din manuscrisul ivirit **1160** au rămas aproape ca în ziua scrierii lor, codicele fiind „neumblat”, de la plecarea autorului în Valahia.

Gr. C. Apare aici informația relaționării documentare cu limba română?

M. S. În mod cert, traducerea în limba română a acestui manuscris trebuie să fi fost începută chiar la mănăstirea Ivron, iar Filothei a completat acasă „aducerea la zi” în viața religioasă, politică și culturală a țării (vezi *Oda și Rugăciune* către domnitorul timpului – Constantin Brâncoveanu, ș.a.). Poate de aici și „graba” talmăcirii muzicii fără a menționa – precum în facerea athonită - numele tuturor compozitorilor din *Antologhion*: traducerea trebuia terminată repede, căci timpul, și cu el bătrânețea, curgeau implacabil! *Filothei Jipa ieromonahul avea o menire, care trebuia să se împlinească!*

Gr. C. Se poate constata acum ideea continuării cercetării acestui manuscris.

M. S. În cercetarea noastră se află, printre altele, aranjarea și editarea fotografiilor, etc., precum și descoperirea modului de repartiție pe capitole, a celor 1193 de cântări, precum cele din Ms. B-BAR ro. **61**: *Catavasier*, f.8-40; *Liturghier*, f.45v- 67v; *Propedie*, f.60-70v; *Anastasimatar*, f.71-113v; *Stihirar*, f.114-226; *Stihirar - Penticostar*, f.227-255. Neelucidat rămâne faptul că Filothei Jipa a început alcătuirea *Antologhionului* său - nu cu *Anastasimatar* - precum este în tipiconul bizantin, ci cu *Catavasier* (nici S. Barbu-Bucur nu a găsit o explicație pentru această alcătuire, vezi *Filothei sin Agăi Jipei, Psaltichie românească, Catavasier*, Editura Muzicală, București, 1981, p.64).

Gr. C. Îmi puteți expune și alte detalii, în urma studiului?

M. S. Asemănătoare sunt și semnăturile autorului pe codicele ivirit – în greacă, la f.347v, *Φιλόθεος εκ της Βλαχίας*, și în română *Filothei ieromonahul ... ot mitropolie* Ms. B-BAR ro. **61**, f.6v / (nu la f.6, precum s-a strecurat dintr-o eroare, în S. Barbu-Bucur, *Filothei sin Agăi Jipei, Psaltichie românească, Catavasier ...*, op.cit., p.15, Prefața).

Gr. C. Mi se pare necesară ca și în această a doua convorbire să formulați o concluzie.

M. S. Având posibilitatea de a studia acum „de acasă”, fotografiile codicelui ivirit, ne-am consultăm pe diverse teme și cu bizantinologi greci, prieteni apropiați precum Grigorios Stathis, Achilleos Haldaiakis, Thomas Anagnostopoulos, Grigorios Anastasiou, Konstantinos Karagounis și Iorgos Konstantinou. Munca de cercetare continuă, atât la Athos, cât și unde ne vom afla ...

Interviu de Grigore CONSTANTINESCU

Prima filă scrisă de ieromonahul Filothei Jipa, Ms. B-BAR 61 Psaltichie românească, f.8